

Eesti Kirjanike Kooperatiivi kirjandusliku kolleegiumi vaekausil:

Leonid Treti mälestused A. H. Tammsaarest II

(Algus Tuna 1/2001)

■ 11. kiri

Armas kirjastus,

Saadan siin juures Tammsaare¹.

Asi istub kahel pinnal: esmalt Tretjakovi asjaajamised Tammsaare tööde tõlkimisega ja teiseks Tammsaare väljendused iseenda ja ilmaasjade kohta.

Mis puutub tõlkeasjaajamistesse, siis on siin fotokoopiad juures², kuid mis puutub Tammsaare juttudesse (need on ära toodud jutumärkides, otseste avaldustena) siis imestan ma, et Trett neid nii hästi mäletab? Mina, näiteks, ei osaks kuidagi selliselt ära tuua, mis te meie viimasel kokkusaamise[l] ühe ehk teise asja kohta ütlesite. Kuid võibolla tal on hea mälu? Igatahes ei saa nende täpsust kontrollida.³ Kus aga seda kontrollida saab – nimelt küsimustes, mis puudutavad väliseid olusid, on asjad ekslikud. Näiteks: Tammsaare harutuse puhul 1939 aastal saime ta tulu vähemalt ministriabi palgata-semele. Ja see polnud julgelt võetud. Siis ei ole Tammsaare toetus kultuurkapitalist kunagi olnud 80 krooni.⁴

Siis on umbes 100% viga. Et T-le survet oleks avaldatud ta kirjutamislaadi suhtes, kuulen esimest korda, sest isegi Barbarust hinnati veel isegi üsna lõpu-aastail ja ta oli tunduvalt teravam⁵. Edasi: auhindade väljajagamisele presiden-di juurde ei vuranud autosid ja gala-uniformides mehi⁶. See toimus üsna suure lihtsusega. Jne. Ja kui neis asjus näiteks (välistes) on nii ilmseid eksimusi, siis asetab see teatud kahtluse ka kogu "äratoomisse". Mina ei usalda seda küll sellisena toetada, ehkki teos ise on mitmeti huvitav.

Omas asjas: Uibopuu küsis, kuidas tööga on?⁷ Ei tea. Olen ühe paiga juures kinni. Kui sellest üle saan, on kõik lihtne. Tähendab: küsimus seisab oma ümbertöötamises. Muidu on käsikiri valmis. Nüüd tahaksin teada: millal te mult kindlalt teadet tahate? Mõtlen seks ajaks siis päälkirja jne. Muide, tahaksin teda näha sarja alguses või siis jälle juba suve – lõpus. Mitte suvel. Ta ei tule ka nii päris väike – vist üle 300 lhk⁸.

Hääd uut aastat ja kõike
kaunist ja head.
August Mälk

¹ Mõeldud on Leonid Treti käsikirja "A. H. Tammsaare, nagu teda tundsin" (1956), mille Eesti Kirjanike Kooperatiivi sekretär Valev Uibopuu oli saatnud seisukoha võtmiseks EKK kirjandusliku kolleegiumi esimehele August Mälgule (vt ka Tuna 2001, nr 1, lk 63). Nõuandva organina tegutsenud kirjanduslikku kolleegiumisse olid EKK aasta peakoosolekul (26.V 1956) valitud peale A. Mälgu veel kirjanikud B. Kangro, A. Gailit, V. Uibopuu, A. Mägi ja G. Helbemäe. (EKM EKLA f 341, m 373: 7, l 39).

² Mõeldud on fotokoopiaid A. H. Tammsaare neljast (1935–1936) postkaardist L. Tretjakewiõile. Vt Tuna 2001, nr 1, lk 59 (viide 8).

³ A. H. Tammsaare uurija Elem Treier näeb L. Treti mälestuste autentsuse küsimuse ees seistes reetlikku detaili: L. Trett kirjeldab kirjaniku kabinetis asemel mingit muud ruumi korteris, imestades ise selle "ebakirjanduslikkuse" üle. E. Treier järeldeb, et ilmselt soovis kirjanik L. Tretiga hoida teatavat distantssi ega kutsunudki teda oma töökabinetti. Kuigi L. Trett ei olevat oma sõnutsi päevikut pidanud oma hea mälu tõttu, kaldub E. Treier arvama, et ta on "nii mõnigi kord vallandanud oma fantaasia. Oli ju see mälestusteraamat tundmatu pagulase Treti esimene kirjanduslik üritus ja pealegi mälestused Tammsaarest suur šanss otsekohe endale tähelepanu tõmmata asüülis." (E. Treier, Gailiti ja Treti mälestused Tammsaarest. Rmt: Tammsaare ja tema "Tõde ja õigus". Tallinn: Olion, 2000, lk 225). Selle versiooniga võib nõustuda, kui lisada, et L. Trett oli oma ilukirjanduslikke katsetusi (draama "Eesti sonaat") EKK-le pakkunud juba aastal 1955, s.o enne Tammsaare-mälestuste saatmist. Vt Tuna 2001, nr 1, lk 57 /1.–3.kiri/.

⁴ L. Treti ja teiste väliseestlaste mälu järgi kirjutatud andmeid on võimalik kontrollida kultuurkapitali arhiivis leiduvate andmetega. A. Hansen [Tammsaare] oli stabiilselt kultuurkapitalist kõige kõrgemate summade saajate hulgas, hoolimata mitmekordselt ümbertöötatud kultuurkapitali seadusest ja kirjanduse sihtkapitali valitsuste isikkoosseisust. Kirjanikele töötasude maksmist jälgiti ka kaasaegses ajakirjanduses, korduvalt toodi ära raha saajad ja summad. Nt perioodil 1928–1931 oli A. H. Tammsaare 57-st eesti kirjanikust 9. kohal (2169.–), nimekirja eesotsas oli E. Hubel (4390.–), samas suurusjärgus olid veel M. Under ja H. Visnapuu (vt Kallis kirjandus. – Maaleht 9. VI 1931, nr 65).

A. H. Tammsaare sissetulekud hakkasid märgatavalt suurenema 1930. aastatel, *summa summarum* oli A. H. Tammsaare eesti kirjanikest tõepoolest

suurim rahasaaja (kokku 23 455 kr 10 s, s.o keskmiselt 130 kr kuus); temale järgnesid M. Under, E. Hubel ja F. Tuglas (O. Kruus, Kellele jagati kultuurkapitalist toetusi. – Keel ja Kirjandus 1991, nr 5, lk 296; H. Kään, Veel ääremärkmeid A. H. Tammsaare biograafia juurde. – Sirp 9. X 1998).

⁵ Johannes Barbarus [J. Vares] (1890–1945), luuletaja ja publitsist, kes praktiseeriva arstina oli majanduslikult sõltumatu ning loobus perioodilistest kultuurkapitali toetustest juba selle algusaastail. 1920. aastatel oli J. Barbarus huvitatud ennekõike vormieksperimentidest, sotsiaalselt kõige teravamaks peetakse luulekogu "E.V.-r" (1932). 1930. aastate II poolel on J. Barbaruse bibliograafias järgmised teosed: "Luuletusi" ("Ring Esimene", 1936, lk 3–7), "Memento. Kaks mälestuspoeemi" (Tallinn, 1936), "Kalad kuival. Kümnes kogu värssse." (Tartu, 1937) ja "Üle läve. XI kogu värssse." (Tartu, 1939). Kultuurkapitali 1939/40. eelarveaastal määrati luuletaja J. Barbarusele 50. sünnipäeva puhul, nagu see tavaks oli, 250 kr toetust.

⁶ Mõeldud on peatükki "Tammsaare laureaadin" (LR 1998, lk 122–125).

⁷ Mõeldud on A. Mälgu romaani "Päike küla üle", mis laekus kirjastusele ilmselt lähiajal: EKK juhatuse koosolekul 19/20. I 1957 otsustatakse romaan kirjastada A-seerias (EKM EKLA f 341, m 373: 3, l 39). Raamat ilmub pealkirjaga "Päike küla kohal" (1957). Vt ka Tuna 2001, nr 1, lk 63 (viide 18).

⁸ Raamatus oli 391 lk.

⁹ Pedro Krusten (1897–1987), viljakas prosaist ja ajakirjanik. Mõeldud on tema mälestusraamatut "Kaugelviibija käekõrval. Mälestusi H. Visnapuust paguluses" (Lund, 1957), mis jutustab elust Geislingeni põgenikelaagris Saksamaal. Raamatu le määrati H. Visnapuu fondi auhind, mis oli loodud 1951. aastal esimese EKK raamatu, H. Visnapuu memuaaride "Päike ja jõgi" honoraridest.

¹⁰ Vt Tuna 2001, nr 1, lk 59 (viide 7); EKK polnud vastanud L. Treti 15. XII 1956 kirjutatud kirjale. Vt Tuna 2001, nr 1, lk 63 /10. kiri/.

¹¹ Kirjalike seisukohtadena tulevad arvesse Arvo Mägi ja August Mälgu kirjad V. Uibopuule, samuti August Gailiti kiri 14. X 1956 (vt Tuna 2001, nr 1, lk 63 /9.kiri/ (viide 19), mis kuulub sisuliselt kolleegiumi kirjavahetuse juurde.

¹² Mälestuste kirjutamise idee tekkis L. Tretil 1950. aastal Sydneys, ilmselt Yri Naelapea innustusel. Tegu on esimeste kirjalike sõjajärgsete mälestustega A. H. Tammsaarest. Vt ka Tuna 2001, nr 1, lk 59 /4. kiri/ (viide 8).

■ 12. kiri

Lund, [9].1.1957

Armas Mälk!

Tretjakovitsi käsikiri tuli tagasi. Vaevalt, et me seda oleksime kirjastama hakanud, kuid niisuguse pakkumise puhul on ju vajalik kuulda võimalikult palju arvamused.

Kiri Sinu enda töö asjus on ju üsna rõõmustav. Meil on täpseid andmeid vaja hiljemalt 19. jaanuariks s.a. Ja kui saaksime, võtaksime sinu romaani esimesena kavva. Sel juhul oleks käsikirja, vähemalt selle algosa, vaja 1. veebruariks s.a. hiljemalt. Kui übertegemisprobleem puudutab romaani osa kuskilt keskelt või tagantpoolt, siis võib ju algust hakata laduma sellest hoolimata. Kui vähegi võid, rihi asi nii, et saaksime romaani poolsarja esimeseks, sest meie ei tahaks alata sarja memuaarteosena, milleks on Krusteni käsikiri⁹, see tuleks siis kohe sinu järele. Ja lisaks oleks tugeva teosega sarja algust kirjastuselt igati tervislikum. Kuigi ka Krusten on tõesti huvitav.

Tervitame Sind ja hoiame põialt, et asi soodsalt laheneks. Lase enesest siis peatselt kuulda.

Parimate soovidega Sulle
Tervitab

[Valev Uibopuu]

■ 13. kiri

Lund, 26.1.1957

V.a.

hr. L. T r e t t ,

On tõsiselt kahju, et vastus Teie käsikirja suhtes on ka seekord nii kaua viibinud¹⁰. Kuid koosolek meie järgmise poolaasta kava kindlaks määramiseks toimus alles paar päeva tagasi ning enne seda ei olnud mul mingit ametlikku alust Teile vastamiseks, kuigi seisukohad kirjalikult olid siit ja sealt selgunud¹¹. Kuna tegemist on ju lõppude lõpuks väga olulise ja ulatusliku tähendusega tööga, oli vaja seisukohad ja nende motivatsioon põhjalikult läbi arutada ning selgitada.

Igal ühel, kes Teie käsikirja on lugenud, on selge, millise ulatusega töö olete teinud ja missuguse vastutustundega sellele liginenud. Sel puhul võib Teile öelda vaid parima tänu, et te pole kirjapanekuga viivitanud¹². Ükski tulevane Tammsaare eluloo kirjutaja ei saaks Teie materjalidest mööda ja oleks puudulikult varustatud, kui neid tal kasutada poleks. Küsimus teose avaldamisest on sellest hoolimata suur probleem, nagu isegi oma eessõnas öieti märgite. Tammsaare oli küllaltki komplitseeritud ilming ning tema esitamine vaid ühest vaatevinklist – nagu see paratamatult üheainsa inimese kokkupuute alusel loodud teose puhul kujuneb – võib anda ikkagi pildi, mille kallak võibolla ohtlikult ühesuunaline, ja just autori veendumuse läbi, et ta on asju näinud nii, nagu need tõesti olid. Mõnes osas, nagu näit. probleemi juures Tammsaare religioösesest (või anti religioösesest) olemusest, olete omaltpoolt hangitud ja loodud tasakaalustavate materjalide abil saanud suurepärase ja väga usutava tulemuse¹³. Teiselt poolt jääb aga palju nähteid täielikult kommenteerimata, või isegi autori poolt usutavaiks tunnustatud, mille kohta teisalt on täielikud andmed, et need paika ei pidanud. Käsikirja lugedes tekib, eriti aine kaasakiskuvust arvestades, karjuv vajadus teose järele, kus Tammsaare kohta leiduks *kogutud* materjal, mis heidaks valgust rohkem kui ainult ühest suunast¹⁴.

¹³ Mõeldud on mälestuste 2. peatükki "Kas A. H. Tammsaare oli ateist?" (vt LR 1998, lk 69–72), sama peatükk oli varem avaldatud "Olionis" (1957). Vt Tuna 2001, nr 1, lk 63 /10. kiri/ (viide 23).

¹⁴ Seda põhimõtet on olnud võimalik järgida hilisematel uurijatel Eestis. Vt nt E. Teder, Mälestusi A. H. Tammsaarest. (1978); E. Treier, Tammsaare ja tema "Tõde ja õigus" (2000).

Praegu on palju elusolevaid inimesi vabas maailmas alles, kellel on Tammsaare kohta väärtuslikku ja täiendavat materjali, mis mõnegi seletamatuna tunduva[t] probleemi võivad lahendada. Mis siis, kui hakkaksite koguma ka neid materjale ja sulataksite oma teosega ühte – võibolla kujuneks ka siis mõnigi hinnang või seisukohavõtt teissuguseks, kui see praegusel kujul esineb? Ja kas siis poleks sellega päästetud suuri väärtusi, mis nüüd mõneti tunduvad ohustatud olevat? Isiklikult mõtlen siin väidet, millesse ütlete uskuvat kui tõsiasja, et Tammsaare seisis riigivõimu poolt ideoloogilise surve all, mis ei lasknud tal kirjutada nii, nagu ta tahtis. Isegi Vares-Barbarus¹⁵, Kärner¹⁶, Antson¹⁷, Alle¹⁸ ja teised said kuni viimase ajani kirjutada nagu nad tahtsid ja said riiklikke toetusi edasi¹⁹. Meil ei olnud riiklikke kirjastusi, Tammsaare kirjastaja ülestähendustel. Muidu ei oleks usutat,

et neid nii täpselt võidaks mäletada. Nende Noor-Eesti²⁰ oli Tartu vaimu kantsiks ja seisis väljaspool ühtki kontrolli või survet. Ei ole vähimatki tõendit kuskilt poolt, et väide oleks pidanud paika. Kas ei pea tulema järeldusele, et Tammsaarel oli martüüriumikompleks – mis ükskõik millise komplitseerituma hingeeluga inimese juures ei pruugi olla mingi võimatu nähe – ning et ta ise püüdis seda asendit saavutada näit. "Kuningal on külm" näidendi²¹ läbi ja oli tegelikult pettunud, kui seda siiski ei juhtunud. Olgu ka sellega kuidas on, kuid väide tollest survest, nii tõsisel kujul nagu see praegu esineb, jääb müstifikatsiooniks, millest kaasaegsed ei suuda aru saada. Esitan lühidalt allpoolt kokkuvõtted A. Mälgu²² ja A. Gailiti²³ seisukohtadest, milliseid tuleb väärtulikeks pidada, kuna need mõlemad tundsid ju meie olusid põhjalikult ja A. Gailit sugulusidemetega kaudu Eliaserite perekonnas²⁴ oli

¹⁵ J. Vares-Barbarus. Vt viide 5.

¹⁶ Jaan Kärner (1891–1958), luuletaja, prosaist, tõlkija ja draamakirjanik, hinnatud eesti kirjanduses eelkõige looduslühirikuna. Ühiskonnakriitiline suund luules oli seotud luule varasema perioodiga (nt kogu "Aja laulud", 1921), novellides ja näidendites on see olnud kestmam. 1930. aastate lõpul ilmusid moraali- ja ühiskonnakriitilised romaanid "Tuuled pöörduvad läände" (1937) ja "Pidu kestab" (1938).

¹⁷ Aleksander Antson (1899–1945), luuletaja, prosaist ja näitekirjanik, eelkõige aga terava sulega epigrammmeister, kuulus 1920. aastate noorte pahempoolsete vaadetega kirjanike hulka (koguteosed "Aksioon" I ja II, 1926, 1927). 1930. aastate teisel poolel jäi kirjanduslik tegevus tagaplaanile.

¹⁸ August Alle (1900–1952), luuletaja ja kriitik-publitsist, eesti kirjanduse säravamaid epigrammi- ja följetonimeistreid (nt "Lilla elevand", 1923); parimaks peetakse luulekogu "Karmid rütmid" (1934), milles ilmnese terav fašismivastatus. A. Alle jätkas teravate epigrammide kirjutamist ka 1930. aastate teisel poolel.

¹⁹ 1930. aastate teisel poolel määrati kirjanikele 2-aastasi perioodilisi toetusi, kirjanikud olid jaotatud kolme kategooriasse. Hääletamisel võeti arvesse: 1) kirjaniku töökust ja tema töö väärtust kaasaajal, 2) kogu tema "toodangu väärtust ja kestmust" ning 3) ainelist seisukorda, s.t sageli jäeti kirjanik perioodilisest toetusest ilma, kui tal oli kindel sis-

setulek töökohalt. Väljamakstavate summade suurus sõltus kulka tulude laekumisest. Nt 1935/36. e/a-l jaotusid need järgmiselt: I – 500 kr, II – 400 kr, III – 300 kr. Lisaks anti välja ühekordseid toetusi konkreetsete teenete või eriolukordade puhul. Samal e/a-l arvati A. Alle ja J. Kärner 2/3 hääletega perioodiliste toetuse saajate III kategooriasse (EKM EKLA f 258, m 1:1, l 6). A. Antson jäi hääletamisel vähemusse ka ühekordsete toetuste osas. Hiljem tõusid A. Alle ja J. Kärner II kategooriasse (vt ERA f 1108, nim 5, s 883). A. Antson kirjanduse sihtkapitalist perioodiliste toetuste saajate hulka 1930. aastate II poolel ei kuulunud, 1940/41. e/a-l määrati J. Kärnerile I kategooria (750 kr) ja A. Antsonile II kategooria (400 kr) (EKM EKLA f 258, m 1:1, l 33).

²⁰ Mõeldud on kirjastust "Noor-Eesti", mis loodi Tartus 20. sajandi algul tegutsenud samanimelise kirjandusliku rühmituse algatusel. Noor-Eesti liikumise ajal andis kirjastus välja rühmituse liikmete ilukirjanduslikke teoseid, albumeid ja ajakirja "Noor-Eesti" (1904–1912). 1913 loodi osatühing "Noor-Eesti Kirjastus", mis tegutses edukalt kuni 1940. aastani, kujunedes Eesti üheks suurimaks ja edumeelsemaks kirjastuseks. A. H. Tammsaare tuli kirjandusse Noor-Eesti liikumise tuules, samanimelise kirjastusega jäi ta seotuks kuni lõpuni. Ta oli kirjastuse "Noor-Eesti" ajakirja "Tänapäev" järjepidev ja viljakas kaastööline.

²¹ "Kuningal on külm". Vt Tuna 2001, nr 1, lk 61/7. kiri/ (viide 12).

teadlik väga paljust Tammsaare elus²⁵. Nende märkusi leidub ka käsikirja servadel, kust nendega võiks ligemalt tutvuda. A. Mälk imestab, et niipalju Tammsaare ütelusi on ära toodud jutumärkidesse, otseavaldustena ja tahab teada, kas need põhinevad päevikulistel ülestähendustel. Muidu ei oleks usutav, et neid nii täpselt võidaks mäletada. Nende täpsust on võimatu kontrollida, jõuab ta tulemusele. Kust aga kontrollida saab, jätkab ta, nimelt välistes olude kirjeldustes, on need pahatihti ekslikud. Näiteks: Tammsaare aineiline kitsikus. Mul on mees, et juhuslikult üles tõusnud harutluse puhul a. 1939 saime tulu vähemalt ministriabi palgatasemele. See polnud sugugi julgelt võetud. Edasi ei ole Tammsaare kuutoetus kultuurkapitalist kunagi olnud 80 krooni. Siin on umbes 100% viga, Tammsaare sai algaastail 120 kr. kuus ja hilisemal 150 kr kuus. Et Tammsaarele survet oleks avaldatud

ta kirjutamislaadi suhtes, kuulen esimest korra. Isegi Barbarust hinnati veel üsna lõpuaastail ja ta oli meie riigivõimu vastu palju teravam. Ja edasi: auhindade väljajagamisele presidendi juurde ei vuranud autosid ja galauniformides mehi. See kõik toimus üsna suure lihtsusega. Kui juba neis välistes asjades on nii ilmseid eksimusi, siis tekib paratamatult kahtlus ka muu osa suhtes. Nõnda on kokkuvõtte A. Mälgu seisukohtadest. Ka Aug. Gailit juhib tähelepanu liialdustele Tammsaare majanduslikust kitsikusest. Tema hinnangu järele oli Tammsaare sissetulek vähemalt 500 kr kuus²⁶. Lisaks juba mainitud kultuurkapitali toetusele sai ta Noor-Eestilt omavahelise kokkuleppe alusel²⁷ honoraride arvel 250 kr. kuus, mille kätte sai kella täpsusega igal 1. kuupäeval, Draamateatri ringreisidel käisid aastate viisi ta "Tõe ja õiguse" 5 osa dramatiseeringud, Kuningal on külm ning Põrgupõhja vana-

²² Kiri L. Tretile on kompilatsioon EKK kirjandusliku kolleegiumi liikmete arvamustest. Edaspidi esitatud seisukohad pärinevad A. Mälgu kirjast (11. kiri). EKK kirjandusliku kolleegiumi kirjalikud arvamused saadeti tagasi ainult kaalukamate käsikirjade autoritele, tavaliselt vastati äraütlemise puhul lakoonilisemalt. Kiri L. Tretile paistab teiste hulgast silma oma põhjalikkuse poolest. Vt ka Tuna 2001, nr 1, lk 63/9. kiri/ (viide 18).

²³ August Gailit (1890–1960), novelli- ja romaani- kirjanik, kuulus EKK mõtte algatajate ja asutajate hulka (1951). Vt Tuna 2001, nr 1, lk 62/7. kiri/ (viide 16).

²⁴ Mõeldud on advokaat Rein Eliaseri perekonda, kelle majas Koidula 12 üüris A.H. Tammsaare korterit. Rein Eliaseriga (1885–1941) sai kirjanik tuttavaks üliõpilasseltsis "Ühendus", mille asutasid Tartus 1906. aastal radikaalse maailmavaatega üliõpilased. A. H. Tammsaare ja R. Eliaseri lähedane sõprus kestis kuni kirjaniku surmani 1. III 1940. R. Eliaser oli abielus A. Gailiti õe Anniga (1912).

²⁵ V. Uibopuu kasutab A. Gailiti kirja (14. X 1956), mille avaldas J. Kronberg koos põhjalike kommentaaridega, mida siinkohal ei korrata (vt Tuna 2001, nr 1, lk 63/9. kiri/ (viide 19)).

A. Gailiti kirja kommenteerib kriitiliselt ka Tammsaare-uuri ja L. Siimisker, kes toob välja mitmeid faktivigu ning jääb seisukohale, et A. Gailitit ajendas rivaalitsemine, sihilik pahatahtlikkus ja klatš (Kultuuri, enam tekstikriitilist kultuuri. – Sird 13.

märts 1998). L. Eliaser-Lindsaar seevastu kirjutab: "Tammsaare ja Gailit olid suured sõbrad" ("Tõe ja õigusele" putru kõrvetamas" – Tulimuld 1963, nr 3, lk 192–197 ja LR 1998, lk 182–189) – vaieldavat leidub veel rohkesti!

²⁶ A. H. Tammsaare kuulus 1930. aastate II poolel I kategooria kirjanike hulka ja sai perioodilise toetusena 500 krooni poolaastas, mis oli kultuurkapitali eelarveliste arvestuste aluseks. 1939/1940 tõusis I kategooria kirjanike toetussumma 1800 kroonile aastas (vt EKLA f 258, m 1:1, ERA f 1108, nim 5). Vt viide 19.

²⁷ "Noor-Eesti". Vt viide 20.

²⁸ A. H. Tammsaare teoste dramatiseeringud ja näidendid olid 1930. aastatel eesti teatrite repertuaaris esikohal nii mängitavuselt kui ka publiku arvu poolest. Nt 1932 mängis Draamastudio teater (hilisem Eesti Draamateater) "Tõe ja õiguse" I osa alusel A. Särevi instseneeringut "Vargamäe" (üle 100 korra), hiljem etendusid II osa järgi tehtud "Härra Mauruse I järgu koolis" (A. Särev, 1935), IV osa järgi "Abielu ja armastus" (A. Särev, 1934) ja V köite alusel "Vargamäe vanad ja noored" (A. Särev, 1935). Kaks teatrit korraga (Eesti Draamateater, Kuressaare Teater) töid lavale näidendi "Kõrboja peremees" (A. Särev, 1937), kolm teatrit ("Estonia", "Ugala", Narva Teater) mängisid ühel ajal "Tõe ja õiguse" I ja V osa alusel valminud lavatükki "Andres ja Pearu" (A. Särev, 1938). "Vanemuises" etendusid II osa alusel tehtud "Mauruse güm-

pagan Töölisteatris²⁸ pluss vähemaid summi tõlgete arvel välismaadelt, kaastööst ajakirjandusest ja üsna silmapaistvaid summi Riigivannema auhindadena mitmel korral (1500 ja 1000 kr.), raamatuaasta auhind²⁹ jne. Honoraride ülejäägid tasuti talle restidena igakord aasta lõpul. Gailit juhib tähelepanu sellele, et Tammsaare jutte ja tähendusi tuli mõistu võtta ja on suur naiivsus neid puhta kullana uskuda. Selleks oli ta liiga komplitseeritud inimene ja liiga erineva fantaasia käiguga. Tihti peale oli ta juttudel ka eriline tagamõte. Kõiki lugejaid Rootsisis, kes kohapealseid kirjanduslikke olusid tunnevad, ajab naerma väide, et siit oleks mingi Nobeli komitee saadetud Tammsaarega läbirääkimistele, nagu ta ise teadet levitas. Tammsaare "Tõde ja õigus" on kõik Rootsi kirjastused läbi rännanud ilma vähimagi tagajärjeta. Nobeli komitees ei teata temast midagi. Veel nüüd, paguluses, püüdis kadunud professor Suits³⁰ tema käsikirja heaks isiklikkude käikude kaudu teha kõik, mis võimalik. Üht sellist käiku kirjeldas Suits kord ka allakirjutanule kurbhumoristlikus varjundis. Tolles suures kirjastuses küpses järgmine resultaat: osaliselt võiks nagu olla ajaviite kirjandusena, kuid tervikuna on teos psühholoogiliselt võlts... Tammsaare traagika oli selles, et tema laad oli Euroopale juba hilineunud, kui kolmekümnendate aastate lõpul sondeerimisi

hakati ette võtma. Ka allakirjutanud on üldtööd arvamisaavaldustele lisaks märkida mõningaid fakte. Nimelt on minu abikaasa isa kadunud Soome saadik Reijonen³¹ Tammsaare "Tõe ja õiguse" tõlkija soome keelde³². Mõned aastad tagasi oli mul juhus Soomes viibides vaadata läbi ca 15 aastat kestnud Tammsaare ja Reijoneni kirjavahetus, mis oli määratud hoiule Soome Riigiarhiivi³³. Seal selgub, et Tammsaare püüdis erakordse energiaga Soome kaudu ja Reijoneni suhete abil korraldada ka "Tõe ja õiguse" levitamist Rootsi, kuid tulemused olid nigelad. Majanduslikes küsimustes oli Reijonenil, kes Tammsaaret üsna hästi arvas tundvat, täiesti veendunud seisukoht, et ta elab majanduslikult palju jõukamalt ja paremini kindlustatud elu kui soome kirjanikud tol ajal.³⁴ Tammsaare alalisi hädaldamisi majanduslikes asjus pidas ta taktika küsimuseks, mis Tammsaarele oli lihtsalt elustiilina omane. Teie käsikirja üle mõtteid vahetades jutustas mu abikaasa muide sellest, kuidas ta iseseisvuse lõpuaastail[l] külastas Tallinnas oma isa ülesandel Tammsaaret. Viimase esimeseks jutuks oli seletus, et ta on parajasti võtnud arveid kokku ja et eluga ei tule kuidagi välja – puudujääk olevat suur. Kui minu abikaasa seda oma isale oli Soomes rääkinud, oli viimane sellele magusalt naernud. Tekib muidugi küsimus: kui see oli taktika,

naasium" (V. Mettus, 1933) ja III osa järgi näidend "1905" (K. Aluoja, 1936). Töölisteater tõi kiiresti pärast romaani ilmutumist lavale näidendi "Põrgupõhja uus vanapagan" (A. Särev, 1940).

²⁹ A. H. Tammsaare oli riigivannema I kirjandusliku auhinna (1500 kr) pälvinud 1932. ja 1933. aasta loomingu, romaani "Tõde ja õigus" IV ja V osa eest. Tegu oli K. Einbundi 1932. aastal väljakuulutatud esimese kõrge riikliku autasuga (hiljem Vabariigi Presidendi auhind), mida statuudi järgi anti välja rahvuslikult positiivse kirjanduse eest. Riigivannema auhinna on saanud veel Mait Metsanurk ("Ümera jõel", 1935), Marie Under ("Kivi südame", 1936), A. Kivikas ("Nimed marmortahvil", 1937), M. Metsanurk ("Kutsutud ja seatud", 1938), H. Raudsepp ("Lipud tormis", "Mees, kelle käes on trumbid", 1939) ja A. H. Tammsaare ("Põrgupõhja uus vanapagan", 1940).

Lisaks pälvis A. H. Tammsaare 1930. aastatel Raa-

matu-aasta (1935) kirjandusliku auhinna romaan ja novelli alal (1000 kr) ning 1936. aastal Eesti Panga auhinna (1000 kr). Vt ka viide 39.

³⁰ Gustav Suits (1883–1956), luuletaja ja kirjandus-teadlane.

³¹ V. Uibopuu oli esimeses abielus (1944–1964) E. Reijoneni tütre, kirjanik ja tõlkija Tuuli Reijoneniga (1907–1997).

Erkki Reijonen (1869–1940), diplomaat ja tõlkija, oli esimene Soome saadik Eesti Vabariigis (1919–1923), hoidis kontakte Eestiga ka pärast saadiku kohalt lahkumist (vt ka E. Treier, "Tõe ja õiguse" esimene tõlge soome keelde". Rmt: Tammsaare ja tema "Tõde ja õigus". Tallinn: Olion, 2000, lk 182–[193]).

³² Sõnum antakse teada ka Eesti päevalehtedes: "'Helsingin Sanomate' teatel" on nüüd ka A. H. Tammsaare "Tõe ja õiguse" viienda jao soomekeelne tõlge käsikirjas valminud. Selle teose esimene

miks Tammsaare tarvitas sellist? Mulle ei ole selles midagi erilist võõrast – see on eesti talupoeglik elukavalus, mida peeti vajalikuks, et paremini läbi tulla ja endast mitte kerget muljet jätta. Minu kodukohas kõik jõukamate talude peremehed tarvitasid sellist taktikat. Mida jõukam oli talu, seda tagasihoidlikumalt käis peremees riides ja seda suuremad olid kaebused viljasaagi väiksuse ja madala talu heakorra üle. Ainult et seal ei võtnud neid jutte keegi tõsiselt. See tundub üks tõenäolisemaid seletusi. Sellele lisaks on Gailit kuulnud Eilaserite kaudu, et Tammsaare kogus panka laste arvele sääste erilise kirglikkusega ja et neid sääste ei saanud ühelgi juhul puutuda, olgu või surm varaks. Meie kirjandusajaloos on küllalt kujusid, kelle puhul õigustatult võib vaesusest kõnelda. Tammsaare puhul on see ilmne eksitus.

Meie kirjanduslik kolleegium ja juhatus jõudis üksmeelsele tulemusele, et nii suurete teenetega kui Teie käsikiri ka tõepoolest on, üldkokkuvõttena selle avaldamine ei oleks positiivne tegur³⁵, kuna see siiski asetab asjad ühekülgssesse valgusse, pealegi väärtuste puhul, mis meie avalikkusele eriti praegu väga kallid. Teie pieteet ja kiindumus on sellest hoolimata jätnud kõigile väga tugeva mulje ja meil on tõsiselt kahju, et peaksime Teid nende ridadega kurvastama või pähandama. Teie

kultuurne suhtumine juba Tammsaare tõlkeküsimuse puhul laseb aga loota, et võite ka meie seisukohast õiglaselt aru saada. Materjal, mis Teie käes, on erakordse väärtusega. Kui võiksite endale võtta selle tohutu vaeva, et hangite andmeid ka kõikjalt mujalt, kust neid saada, ja sulatate need kokku, tohiksime loota teost, mille ilmumine oleks suureks rõõmuks kogu meie kirjandusele.³⁶ Võibolla võite selle üle järele mõelda?

Mul ei jää midagi muud üle, kui käsikiri ühel ajal selle kirjaga Teile teele saata. Teen seda tähitult. Nagu juba öeldud, leidub selle serval märkusi, peamiselt küsi- ja hüüumärkide näol. Võibolla saate nende kaudu veelgi paremini selgusele kerkinud vastuväiteist, kui minu kirja kaudu, mida püüdsin kokku suruda õhuposti paberile.

Isiklikult on mul au olnud varemgi Teiega kirjateel vestelda: See on mulle alati jätnud meeldiva ja sõbraliku mulje. On arusaadav, et oma read saadan Teile seekord teele raskema südamega kui kunagi enne, seda just peamiselt vaeva pärast, mida mõistan, et olete näinud ja mille pärast oleksite pidanud ära teenima paremat tasu kui see, mis praegu osaks saab.

Paremate soovidega Teie tulevikuks
EESTI KIRJANIKE KOOPERATIIVI NIMEL
V. U.[ibopuu]

kõide ilmus soome keeles juba 1932. aastal V. Söderströmi kirjastusel. Esimese ja teise jao tõlkis soome keelde mag. Erki Reijonen." ("Tõe ja õiguse" viis kõidet soome keeles. – Päevaleht 1. VI 1935, nr 150; sama teade Vaba Maa 1. VI 1935, nr 129).³³ V. Uibopuu käis Soomes 1947. aastal. Tihe tõlkealane kirjavahetus E. Reijoneni ja A. H. Tammsaare vahel algas pärast romaani "Tõde ja õigus" I osa ilmunist (1926). Nendest 53 kirja (15. XI 1926 – 30. VII 1939) koos E. Tedre kommentaaridega on ilmunud A. H. Tammsaare "Kogutud teoste" 18. köites (Tallinn, 1993, lk [237]–318).

³⁴ A. H. Tammsaare ja Erkki Reijoneni kirjavahetust kommenteerib V. Uibopuu mõned aastad hiljem artiklis "Tammsaare üle piiri", peatudes lõpuks mõne sõnaga ka kirjas L. Tretile avaldatud Reijoste perekonna mälestustel. "Veebruaris 1938 külastas Tammsaaret oma lühikesel läbisõidul Tallinna kaudu Varssavisse Erkki Reijonen. Tookordsete mulje-

te järgi leidis ta Kadriorus eest ilmselt lähedates tingimustes elava vaimuinimese kodu" (Tulimuld 1969, nr 4, lk 204).

³⁵ L. Treti käsikiri otsustati autorile tagastada EKK juhatusel otsusega 19/20. I 1957 (EKM EKLA f 341, m 373:7, l 78).

³⁶ Selle mõtte juurde tuleb V. Uibopuu tagasi, tehkes kokkuvõtteid senistest Tammsaare-käsitlustest nii kodu- kui välis-Eestis. Ta tunnustab kodumaisete uurijate suurt tööd (oli ilmunud L. Siimiskeri lühimonograafia "A. H. Tammsaare", 1962), kuid juhib tähelepanu ka sellele, ei Tammsaare pärandi hindamisel ei saa ideoloogilise surve tingimustes asjad päris korras olla. Ka väliseesti perioodikas on ilmunud selleks ajaks juba üle 20 nimetuse Tammsaarega seonduvat. "Kas poleks aeg mõelda selle koondamisele ühiste kaante vahele, et täiendada kodumaal antavat pilti?" Vt viide 34, lk 199.

■ 14. kiri

Adelaide, 14.4. 1957

Lugupeetud härra Uibopuu!

Tänan Teid Teie huvitava kirja eest seoses mu käsikirjaga. Samuti tänan korralikult tagasi saabunud käsikirja eest. Ühtlasi palun vabandada viivituse eest vastuse osas. Ent tahtsin ära oodata käsikirja kätte jõudmist, et vadata sellele tehtud märkusi.

EKK seisukohast saan täiel määral aru, mil puhul siin ei ole juttugi pahandamisest või kurvastusest.

Samal ajal aga paneb see asi mind kõvasti mõtlema.

Mul on nimelt raske nõustuda selle kriteeriumiga, millega läheneti mu tööle. Seda on mõõdetud mõõdupuuga, millega mõõdetakse vaid objektiivseid uurimusi, otsides temas objektiivsust ja mitmekülgust. Mälestused juba oma põhiolemuselt, on ikka subjektiivsed ja otsida neist asjade objektiivset käsitamist tundub olevat ekslik, isegi ülekohtune. Mälestused on alati olnud ja alati jäävad subjektiivseteks ja ühekülgseteks, kandes neid [j]oni, mille pärast mu mälestused on tagasi lükatud. Nende väärtus seisab selles, et nad aitavad tõde esile tuua, mitte selles, et nad tõde fikseerivad.

Minu mälestuste väärtus seisab selles, et neis tuuakse esile (mis puutub nimelt lahkarvamusi tekitatud peatükkides) A. Tammsaare seisukohad. Siin näidatakse asju, nagu tema neid nägi ja võttis, ja laskis paista.

Mis puutub nüüd sellesse, kas need seisukohad on õiged või mitte, selle kohta võib oma sõna ütelda vaid objektiivne uurija tulevikus.

Vastuväited, mille tõite EKK poolt oma kirjas, on kindlasti tõsised ja kaaluvad, kuid needki on ühekülgsed ja subjektiivsed, kuna needki põhjenevad üksikute inimeste arvamistele ning muljetele.

Neid vastuväiteid on toodud vaid kahes osas – ühed on H.T[ammsaare] majandusliku olukorra ja teised surve alal ta loomingule. Mis puutub H.T[ammsaare] majanduslikku olukor-

da, siis väide, et ta teenis 500 krooni, ei ammuta siiski küsimust ega võta ära päevakorast minu väiteid. Et ta teenis 500 krooni, see on ikkagi oletus, mitte fakt³⁷. Teiselt poolt, minu poolest ta võis teenida ka 500 krooni, seda siiski ei usu, kuna see ei ole kooskõlas sellega, et ta elas näilises rahahädas ja järjest laenas raha R. Eliaserilt³⁸. Ent oma mälestustes ma ei too ju mingit summat ja lausa rõhutan, et ta teenis meie olude kohta küll palju, kuid ta sissetulekud ei olnud kooskõlas ta väljaminekutega. Ja et väikerahva kirjanikuna ta teenistus oli väike Euroopa mõistete kohaselt.

Teine suur küsimus, nimelt surve osas ta loomingule, ei lahene ka lihtsa eitamisega, kelle poolt see eitamine ka ei tuleks. See on ju üldtuntud asi, et positiivne joon oli meil tol ajal kultuurpoliitilise suuna aluseks ja et demokraatlikud vabadused olid, teiselt poolt, nii mõneski suhtes piiratud. A. Tammsaare käitus ja tundis end nii, nagu see surve oleks talle reaalsuseks³⁹. Kui seda survet tegelikult ei olnud (mil puhul küsimuseks, mis nõuab selgitamist, on see, miks muutus meie kirjanduse suund äkki positiivseks), siis A.T.-l küll pidi olema märtrikompleks, pealegi nii tugev, et kujuteldav surve omas ta suhtes koguni reaalse tõsiasja efekti.

Ent jällegi ma olen kaugel käsikirjas sellest, et kinnitada surve olemasolu. Ma annan edasi A. Tammsaare seisukohti ja kinnitusi, kas tegemist siin oli tõsiasja või kompleksiga, seda ma lahendada ei saa ega püüagi. Ütlen ju ka küllalt selgelt, et vihjates alatasa survele ta pole kunagi konkreetset rääkinud, milles see surve seisis, ja et mulle jäi selgusetuks – ja on nüüdki ebaselgi – kuidas oli tal võimalik selle surve juures avaldada teose, nagu seda on "Kuningal on külm."⁴⁰

Konkreetses jõuga on juba see vastuväide, mis on esitatud kultuurkapitali toetuse asjus. Tammsaare on mulle küll korduvalt kinnitanud, et saab kultuurkapitali toetusena 80 krooni, kuid meelde tuleb, et seda tegi ta vaid meie tutvuse algaegadel. Hiljem sellest juttu ei olnud. Hiljem sai ta, võib olla, rohkem. Ent kinnituse kõrval selle kohta, et A.T[ammsaare] pole kunagi 80 krooni saanud, mul on ta korduvad kinnitused, et ta toetuseks oli see sum-

ma.⁴¹ Ma ei või ette kujutada, et ta rääkis ebatõde. Mis puutub nüüd Kadrioru lossis aset leidnud sündmustesse, siis nende kirjeldamine on esitatud jutustuse stiilis, mitte protokollina.; olin sellest asjast niivõrd haaratud, et ei võinud hoiduda nende esitamisest stiliseeritult. Ent mis juhtus A. T ja adjutandi vahel A. T. korteris, põhjeneb viimase [sõna]del. Arusaamatuste vältimiseks mul tuleb varustada vastav peatükk sellekohase märkusega.

Paraku ei saa ma midagi käsikirjas muuta, kuna mälestused on ausad ja tõepärased. Ka väljusin nende kirjutamisel üksnes ausatest motiividest. Siiski pean ausa inimesena tege-ma Teie poolt toodud vastuväidete valgusel järelduse ja kirjutama järelsõna käsikirjale, tuues selles vastupidiseid seisukohti ning andmeid, et tulevasel lugejal oleks need silmis vastukaaluna. Võtta aga endale ülesande, millest Teie räägite, ma ei saa, kuna see pole, lisaks ajapuudusele, antud ajal ja olukorras ka faktiliselt võimalik arhiiviallikate ja faktiliste materjalide kättesaamatuse tõttu. Surudes nüüd Teie kätt ja nii Teile isiklikult kui ka EKK-le südamest kõike head soovides

Teie L. Trett

Ümbrik: Mr. V. Uibopuu
Eesti Kirjanike Kooperat.
Fack 1
LUND 3
SWEDEN
EUROPE

From: L. Trett, 75 Overland Poad, Croydon
Park, (Adelaide), S.A., Australia

³⁷ Kultuurkapital. – Vt viide 19.

³⁸ R. Eliaser. – Vt viide 24.

³⁹ Rahvuslikult positiivset elukujutist ehk A. H. Tammsaare järgi "ideaalsete, eeskujulike inimeste galeriid" hakati eesti kirjanduselt riiklikul tasemel nõudma seoses riigivanema kirjandusliku auhinna väljakuulutamisega 1932, eriti aga Eesti Raamatuaastaga 1935. A. H. Tammsaare võttis sedalaadi loominguvabaduse piiramise vastu 1930. aastate II poolel korduvalt sõna. "Venes maksab kirjanduses kindel positiivsus juba paarkümmend aastat. Selle positiivsuse peatunnuseks on üldjoon – generalnaja liinja. Kõik, mis kipub sellest kõrvale kalduma, kuulub negatiivsuse kilda. On generalnaja liinja selge ja kindel, siis ei ole loominguandest kuigi suurt lugu," andis kirjanik hinnangu kirjanduse tasalülitamise ehk "teibaga teenäitamise" katsetele ametlike kanalite poolt (Positiivsus ja negatiivsus ilukirjanduses. – Eesti Kirjandus 1935, nr 6, lk 270). Positiivsus kui kirjanduse hindamise kriteerium tekitas kirjanduselus palju poleemikat ja protesti. Surve avaldamine kirjanikele oli pigem ideoloogiline, see toimis auhindamissüsteemi kaudu. Nt sai auhinna M. Sillaotsa (1887–1969) romaan "Viiskümmend" (1937), mis jäi kirjanduslikult nõrgaks, kuid vastas üleskutsele kujutada kaasaegset intelligentset naist, kes oleks samal ajal ideaalne ema ka kodus. – Vt ka viide 29.

1937. aastal viis ajakiri Looming läbi laiemat kirjanikkonda haaranud ankeedi "Positiivsusest ja negatiivsusest kirjanduses" (vt Looming 1937, nr 6, lk 702–710; nr 7, lk 829–[836] ja nr 8, lk 937–[948]). Olukord muutus eriti drastiliseks sõja eelõhtul, mil ühiskondlikud ja poliitilised vastuolud muutusid üha teravamaks. "Kirjanik, kui tundlikum element ühiskonna koosseisus ei saa ometi midagi muud kirjutada, kui ainult seda, mis liigutab ja häirib kogu ühiskonda. Tema peab paratamatult olema ühiskonna meeleolu termomeeter." (A. H. Tammsaare, Positiivne. – Vaba Maa 6. VI 1937, nr 229). Samal perioodil kirjutas A. H. Tammsaare oma kõige ühiskonnakriitilisemad teosed. Demokraatlikult meelestatud kirjanike juhitud kultuurkapitali kirjanduse sihtkapitalis jäi A. H. Tammsaare hääletustulemuste järgi aga stabiilselt I kategooria kirjanikuks. – Vt ka viide 19.

⁴⁰ Kuningal on külm. Näidend 3 vaatuses ja 4 pildis. "Noor-Eesti", 1936, 108 lk.

⁴¹ L. Trett tutvus A. H. Tammsaarega 1935. aasta alguses.



A. H. Tammsaare ja M. Under Raamatufondi kirjandusauhindade kätteandmisel 1936. aastal. Taga Jaan Ainelo.
EFA O-48149, O-48142



■ 15. kiri

Lund, 10. 6. 1957.

Lugupeetud hr. L. Tretti!

Tänan Teid kirja eest 15. aprillist s. a. Tahtsin juba kirja saabudes Teile vastata, kuid tungivate toimingute tõttu on see lükkunud, mida lahkesti palun vabandada.

Kõigepealt on mul heameel, et Teie olete heatahtlikult meie seisukohtadest püüdnud aru saada ja et Teie meie otsuse üle ei ole pahandunud. Mõningad põhimõttelised seisukohad Teie kirjas kutsuvad mind siiski väiksele vastuvaidlusele, mis ehk aitab ka minu eelmises kirjas esitatud seisukohti täpsustada. Muidugi on iga mälestusteos (ka uurimus) subjektiivne, juba paratamatult. Kuid need peavad olema kirjutatud objektiivsusele pürgides, sest mis siis küll muidu välja tuleb? Väidate, et olete just subjektiivse nägemuse eesmärgiks pannud. Niisugune asi on võimalik küll puhta ilukirjanduse juures, kuid on ettekujutamatu mälestuste ja ajaloolise materjali juures. Tsiteerin Teile, mis ütleb selles küsimuses rootslasest filosoofia ja ajaloo professor John Landquist: "Iga seisukoht, mis apelleerib avalikkusele, pretendeerib selle sammu kaudu üldkehtivsusele. Iga subjektiivsus, mis sealjuures tungib objekti, on seal võõras element, on võltsing."

Selline subjektiivsus võib luua avalikkuses müüte, mille vastu ükski "objektiivne uurimus" hiljem on võimetu võitlema. Ja seda just tsitaadis mainitud omaduse tõttu, mis kuulub automaatselt igale seisukohale, mis apelleerib avalikkuse poole. Milleks avaldab keegi oma mõtteid üldsusele, kui ta nendega ei pretendeeri üldkehtivsusele? Kui ta seda teeb ja ise väidab, et ta ei taotle üldkehtivust, siis on selles sisuline vastuolu. Peale jääb sellejuures muidugi tegu kui tugevam element. Lugejaskond kaldub trükitud mõtteid võtma kui tõde, seletagu autor ise kuipalju tahes, et need on subjektiivsed, kui on tegemist mälestuste või ajalooliste tõsiasiadega. Nõnda sünnivad müüdid, mis võivad vahel ka ohtlikud olla.

Kõigepealt veelkord taotlus Tammsaarest vaeuse märtrit teha. Mis siis peaks saama küll meie teistest kirjanikest? Metoodiliselt ei ole õige siin leppida ainult selle küljega, mida Tammsaare ise esitas, vaid otsida sellele ka seletus. Kas on põhjust rutata ühe mulje jätmisega laiale avalikkusele, kus asjaolud töö esile saamiseks on veel kontrollitavad. On alles veel inimesed (kuigi Eestis), kes kirjastuses teostasid rahade väljamaksmist Tammsaarele ja teavad selle ulatust, ja kus võibolla isegi kviteeritud dokumendid on säilinud. Eliaserite perekonnaliikmeid, kelle informatsioonile viitate, elab praegu Rootsis⁴². Härra Gailit on sugulussidemete tõttu nendega lähedases läbikäimises, kuid ta ei ole võinud neid väiteid kinnitada, mida Teie esitate just Tammsaare majandusliku olukorra osas. Kui keegi elas kitsalt oma majanduslikult kokkuvõetliku iseloomu tõttu (näiteks kogudes laste jaoks panka raha, mis ka Tammsaare puhul ei ole sugugi mõeldamatu), siis ei anna see mingeid põhjusi laiemaid järeldusi teha. Et Tammsaare oleks elanud kehvemini kui näiteks Soome või Rootsi tolaeagsed sama kuulsuskraadiga kirjanikud, ei ole mingil moel tõendatav. Soomes ja Rootsis neil puudus riiklik kultuurkapitali toetus, mis Tammsaarel puudus. Alles sellised asjaolud seavad Tammsaare asendi õigesse valgusse.

Veelgi suurema eksiseletusega lähenete surve probleemile Tammsaare loomingus riigivõimu poolt. Ütlete, et lihtsa eitamisega see küsimus ei lahene, kuna kuidas muidu oleks seletatav, miks meie kirjanduse suund muutus äkki positiivseks. Näite siin võtvat suunda kogumahu. Kas Jakobson, Semper, Jürna,

⁴² Rootsis elas Eliaserite noorem tütar Elga (1920). Vanem tütar Rutt (Agnia) Eliaser (1914–1996) emigreerus Rootsi pärast kahekordset Siberisse küüditamist (1941–1945, 1949–1956), avaldas EKK kirjastuses hiljem Siberi elu käsitlevad memuaarteosed "Passita ja pajata" (1985) ja "Üheksa ametit..." (1996). E. Treieri andmetel oli aga L. Trettil võimalus juba mälestuste kirjutamise ajal läbi käia R. Eliaseri onutütre Leonida Eliaser-Lindsaarega, kes pärast sõda oli siirdunud Austraaliasse (Klassiku teenimise kibe leib. Rmt: Tammsaare ja tema "Tõde ja õigus", lk 219). – Vt ka viide 25.



A. H. Tammsaare Raamatufondi kirjandusauhindade kätteandmisel 1936. aastal. EFA O-48150, O-48145



Sütiste, Suits + Arbujaate rühm (Talvik, Alver, Viiding, Kangro, Sang, Merilaas) ja rohkesti teisi muutusi äkki positiivseks? Ja kuna nende looming ei muutunud positiivseks, kas siis nendele avaldati survet, s. t. võeti ära nende kultuurkapitali toetused ja auhinnad? Vares-Barbarus, Semper, Jakobson ja kõik teised said neid edasi, Vares ainult ise keeldus neid viimaks vastu võtmast. Jääb järele ainult, et tegemist oli meelitusena riigivõimu poolt. Kuid kas meelitus on identne mõistega surve? Ja kas Tammsaare võis seda sellena tunda? Need probleemid peavad leidma valgustuse, muidu ei ole teos küps trükivõimalusele pürgima. Muidu on ta ainult materjal, mille avaldamiseks ei ole õigustust.

Märgite, et oleme ainult kahes punktis vastuvaidlusi esitanud. Kuid need on peamised punktid, olulisim osa teoses. Kui lugeja on raamatu lõpetanud ja detailide unustamisprotsess algab oma tööd, mis jääb talle siis raamatust mällu järele? Peamiselt kaks muljet: Tammsaare elas oma elu majanduslikus viletsuses ja ta loomingule avaldati survet.

Märgite, et Teil ei ole midagi võimalik käsikirjas muuta, kuna mälestused on ausad ja tõepärased. Filosoofias on tegelikkuse ja tõepärasuse eri astete mõõtmiseks oma terminoloogia. Üks nendest on n.n. naiiv realism.

Nimelt see suhtumisviis, kus näilikkuse ja tegelikkuse vahel ei ole suudetud või tahetud vahet teha. Sellises nägemisviisis ei ole vettepistatud kepp tegelikult sirge, vaid murtud. Kordame veel, et mälestused sellises vaatlusviisis ei aita tõde esile tuua, nagu seda just ise ütlete taotlevat. Teie ääretult huvitav ja väärtuslik inimlik materjal kannatab siin puuduse all, mis sõltub väärti tõlgendatud printsipiist.

Loodetavasti on vahepeal jõudnud Teieni Pedro Krusteni Visnapuust kirjutatud raamat⁴³. Usun, et see võiks Teid meetoodiliselt palju aidata, sest see on sellise materjali kasutamiseks õnnestunud tee valinud.

Loodame, et Teie ei pahanda ka nende riidade pärast, sest nendegi taga seisab hea tahe ja mitte mingi vaenulik soov, vaid parim lugupidamine Teie vastu.

Heade soovidega

Teie

V. U.[ibopuu]

⁴³ "Kaugelviibija käekõrval." – Vt viide 9.

Kirjad valinud ja kommenteerinud

MARIN LAAK

T